

— ИСПИСЭЛИИС ТЫРЫБЫНАТА —

Варвара ХРИСТОФОРОВА: «Тустаах өнөлөр электроннай көрүгүнэн оноһуллаллар»

чэплиэргэ эрдэттэн суруйуунан приемнуубут. Приемна кириэргэ 8(800) 600 0298 уонна 41-644, 42-726 нүмэрдэргэ эрийэн суруйтараллар. Эбэтэр бу нүмэрдэргэ эрийэн, туһааннаах бопуруостарын ыйытан, консультациялаһахтарын эмиэ сөл.

Уопсайынан, быйыл улахан уларыйыыбытынан, ыарыынан да сибээстээн буолуо, электроннай көрүгүнэ топору көһөн эрэбит. «Госуслуги» саайтан ураты пенсионнай пуонда бэйтэ саайтаах. Бу саайтка «Госуслуга» кириэр дааннайынан кириэлэр. Телөпүөтү пенсионнай пуонда сыһыарыыта эмиэ баар. Билигин үгүс сайабыланынан электроннай көрүгүнэн тутан олоробут. Арай үлээбэт бизнесийлээх киһи олохтон туораатабына, кинини көмөргө дьон көмө харчыны суруйтарбакка эрэ, тута кэлэн ылаахтарын сөл. Ону таһынан бизнесийлээх тахсалара 2-3 сыл хаалбыт дьонно бизнесийлээх тахсар докумуоннарын эрдэттэн бэлэмнээһин үлэтэ барар. Маньк бопуруоска кэлбит дьону суруйтарбакка эрэ көрөбүт, консультациялыбыт. Оттук мас, гаас субсидиятын, оро босуобуйатын ыспыраапкаларын биһигиттэн кэлэн ылбаттар, туһааннаах тэрилтэлэр бэйэлэрэ запрос оронорон ылааллар. Оттон кирэдьит ылаалларыгар наадалаах бизнесийэ ыспыраапкатын электроннай көрүгүнэн эмиэ ылааллар.

Электроннай көрүгү өссө бири туһалааҕа диэн — сана инбэлииктэ тахсааччы урукку курдук биһизэ сайабыланына суруйа кэлбэт. Дьалэриттэн оронор эрэ оронор кыахтанылар. Пуондаҕа инбэлииттэр федеральной реестрдэ кэлбитин кэннэ, тустаах киһизэ сибээскэ тахсабыт. Доруобуйатынан хааччахтаах киһи телөпүөтүнэн сатаан кэлбэтин биллэрдэбинэ, пуонда үлэһиттэрэ акта оронорбут, итинэн манна олобуран сайабыланына суруйабыт уонна киһизэ бизнесийэтин аныыбыт.

— 2021 сылтан бизнесийэни уонна да атын социальной телөбүрдэри, босуобуйалары «Мир» каартаҕа эрэ

ытар буолаллар диэн этиллибитэ...

— Оннук. Үс сыллааҕыта «Мир» национальной телөбүрү ылыи систиэмэни туттуу туһунан федеральной сокуон ылыллыбыта. Манна олобуран, дьон хамнаһа, бизнесийлэрэ «Мир» каартаҕа түһүөхтээх. Бу дьанынан сибээстээн, көһүү болдьосо уһаата. Дьинэр, сайын бүтүөхтээх этэ. Ону алтынны 1 күнүгэр диэри уһаппытара, онтон ахсынны 31 күнүгэр диэри өссө уһатан биэрдиһэр. Ол эбэтэр бу сыл түмүктэниэр диэри бизнесийлэрэ, босуобуйалара атын систиэмэ каартатыгар түһэр буоллабына, хайаан даҕаны «Мир» систиэмэ каартатыгар уларыйахтаах. Маньаха баантан реквизииттэрин ылан, «Госуслуга» саайтка тус кабинеттарыгар кириэн, электроннай көрүгүнэн сайабыланыналарын толороллор. Уларыппакка хааллаахтарына, тохсунньуттан бизнесийлэрэ төттөрү пенсионнай пуондаҕа түһэр.

— Эһиил туох уларыйылар күүтүллэллэрий?

— 2021 сылтан үлэһиттэргэ электроннай үлэ киһииксэтэ кириэри турар. Үлэ биэрээччилэр бэйэлэрин үлэһиттэригэр бэйэтинэн, кумаабынан үлэ киһииксэтин хаалларынан эбэтэр электроннай көрүгүнэ көһөбүн диэн талларан, сайабыланына суруйтараллар. Ол кэнниттэн тэрилтэ пуондаҕа отчуот түһэрэр. Оччоҕо биһиги баазабытыгар учуокка киллэрэбит.

Тэрилтэ салайааччыта сана үлэһити үлэҕэ ылаабына, эбэтэр үлэһитэ уурайдабына, хайаан да отчуоттаан иһиэхтээх. Билигин үлэ киһииксэтигэр, ыстааһыгар туох эмэ итэбэс-быһаас баар буоллабына, бу киһи хас биридди үлээбэти тэрилтэлэрин архыыптарын кэрийэн көрдөөбөт. Биһиги бэйэбит көрдөбүл (запрос) оронорбут. Хас биридди киһи пенсионнай пуонда саайтыгар кириэн, үлээбэтин туһунан дааннайдарын көрөр кыахтаах...

— Ийэ хапытаалын билигин хайдах ылаалларый?

— Бастакы оҕолорун

оҕолоннулар да, ийэ хапытаалын биэрэбит. Ийэ оҕолоннобуна, электроннай сэртификат тута оноһуллар. Кумаабы көрүгэ диэн суох буолла. Сэртификаттар саайтка ийэлэр тус кабинеттарыгар түһэр. Онон эдэр дьон хайаан да «Госуслуги» саайтка тус кабинеттаахтара ирдэнэр. Эрдэ бэлэстэбим курдук сайабыланыналар электроннай көрүгүнэн тутуулар. Ийэ хапытаал уруккутун курдук оронор усуллубуйаны тупсарыыга анаар. Эбэтэр 2007 сылтан бэттэх туттубут дьалэлээх буоллаахтарына, ороскуоттарын компенсациялаахтарын сөл. Инбэлиит оҕолоох ыал оҕо реабилитацияланарыгар, чуолгаан анал тустаах оборудованины атылаһалларыгар туттуохтарын сөл. Маны таһынан хапытаалы дьиз кэргэн ханнык бабарар оҕотун үөрэттэрэригэр туһанаахтарын сөл.

— Накопительная чаас туһунан хантан ыйыталаһаахха сөбү?

— Накопительная чааһы саайтка тус кабинета кириэн көрүөххэ сөл. Бизнесийлээх тахсан баран, бири кэмнээх телөбүр диэн сайабыланына түһэрэлэр. Бу телөбүрдэри ылбыттарын кэнниттэн ордуу биэс сыл буолан баран, иккистэн сайабыланына суруйан ылааллар.

— Үгүс киһи «Госуслуга» нөҥү сайабыланына ытарыйыарыгар буолуохтаах. Мань туоратыыга үлэ ытыллар дуо?

— Тэрилтэбитигэр олохтоохтэ кэлэн гостевой көмүүтэргэ бэйэлэр үөрэнэ таарыйа, сайабыланыналарын ыталлар. Билигин интэриниэт үйэтэ Киһи ханна бабарар үөрэнэр кыахтаах. Карантин иһинэн анаан-минэн дьон үөрэтэр этибит. Билигин 8(800) 600 0298 уонна 41-644, 42-726 нүмэрдэргэ эрийдэхтэринэ, консультациялыбыт. Маны тэнэ нэһилиэк айыи олохтоох дьаһалтала олус көмөлөһөллөр.

— Варвара Спартаковна, кэпсээнин иһин махтал! Үлэһитигэр хамнаскытыгар ситиһиһэлэри!

Марфа ПЕТРОВА

— УЛУУСКА — БУ КҮННЭРГЭ —

Аҕам саастаах дьоммутугар көмө

«Дьиз кэргэн экэниэмикэтин сайыннар» тускул 2 түһүмэтин чэрчитинэн, Чурапчы улуутугар оронор 80 сааһыттан үөһэ саастаах дьонно бири кэмнээх ас-үөл нобуорунан көмө оноһулунна.

Коронавирус дьана тарбаммыт кэмигэр Чурапчы улуутугар пропискалаах 80 сааһыттан үөһэ саастаах дьону өйүүр сыаллаах, бири кэмнээх ас-үөл нобуорунан хааччыыи үлэтэ ситимнээхтик барар. Үлэни «Чурапчы улууһа (оройуона)» МТ дьаһалтатын иһинэн тэриллибит улуустааҕы хамыһыа тэрийэр.

80 сааһыттан үөһэ саастаах Чурапчы улуутугар пропискалаах дьон испиһэктэрин улуус таһымыгар түмүү үлэтэ, нэһиликтэргэ дьиз кэргэн дьаһалларынан дьарыктанар исписэлиистэр нөҥүө былааннаахтык

ытытылына. Улуус үрдүнэн барыта 250 киһи ылаа былааннаар. Бири аҕам саастаах киһизэ 1 500 солкуобай суумалаах ас-үөл нобуора тиксэр. Көмөнү туһанаахтара, бигэргэммит Бэрээдэксэ олобуран, 2020 сыл ахсынны 31 күнүгэр диэри 80 саастарын туолбут (туолар) уонна онтон үөһэ саастаах, Чурапчы улуутугар пропискалаах дьон. Бородуукталар номнуо кэлэн нобуорданан бүтүлэр. Билигин кэмнэ нэһиликтэринэн түнтэи үлэтэ бара турар.

Аҕам саастаах дьоммутугар дьан тарбамматын туһугар бары мизэрлэри туһунан нэһилиэк дьаһалтала үлэлэһиэхтэрэ. Биадэмэскэ илии баттатан отчуоттуохтара.

«СО» кэр.

— ТЫА ХАҢААЙЫСТЫБАТА —

ХАҢААЙЫСТЫБА ИННИКИГЭ ДЬУЛУҢАР

«Мындааайы», ТХПК улууспутугар тэриллиһлээх хаһаайыстыбалартан элбэх сирдээх, производственной баазалаах бири бастын хаһаайыстыба буолар. Кэлин сылларга анал бырагыраамаҕа кирисэн, элбэх сир оронторон сүөһүгэ эбии аһылыгы бэлэмнээһингэ үрдүк көрдөрүүлэри ситиһэр.

Быйылсэтинньиыга оросбучайдаручредителлэрин быһаарытынан бырабыланына бэрэссэдэтэлинэн Александр Андреевич Мохначевская быыбардаммыта. Киһи Дьоккуускайдааҕы Тыа хаһаайыстыбатын академиятын бүтэрбитэ, технолог-агротехник идэлээх. Кэргэннээх, 4 оҕолоох.

«Мындааайы» ТХПК кыстыкка 300 сүөһүлээх, ол иһигэр 200-чэкэ ыанар ынахтаах, 200-чэкэ сылгылаах, ол иһигэр 120 бизээх кирибитэ.

Аабынан-суоттанан көрүүнэн, кыстыкка 300 туонна от тийбэт туруктаах. Хаһаайыстыба итинтэн 100 туоннатын атыласпыт, 100 туоннаны улуус иһиттэн буларга кэпсэтиһиһлэр ытыллар. 400 туонна сиилэстээхтэр, 600 туонна сенажтаахтар. Итинтэн атылаан эбэтэр атастаһан, тийбэт оту булунар былааннаахтар.

Быйылгы сыллааҕы үүксэ былааннарын кыйан толорбот туруктаахтар. 80 сана тиннэ атыласпыттарыттан 55-нэ төрөтө. Кыстаан турар бары сүөһүлэрин туруга үчүгэй.

Хаһаайыстыба кэлэр сылга тэрээһиннээхтик, таһаарылаахтык үлэлээн, ылыммыт кириһилэрин, былааны толорорго соруктанар.

Алексей СЛЕПЦОВ.

— БЫРАЙЫАК —

Итити ситимэ кириэрин өйөөтүбүт

Кытаанах нэһиликтэр олохтоох көбүлээһини өйөөһүн бырагырааматын мунһаа, бу дьыл сэтинньи 11 күнүгэр, дойду үрдүнэн буола турар быһыыга-майгыга олобуран, куйаар ситиминэн, ватсап бөлөбөр ытытылына.

Ийэ сөөрө, хаарбах дьизлэри көтүрүү уонна итити ситимин киллэригэ матырыйааллары ылыи-үс этии кирибитэ.

Мунһааха 178 киһи кыттыыны ылыыттан, итити ситимин тардыыга матырыйааллары ылыыга 167 киһи куюластаан, туох да мөккүрө суох бастаата.

Биһиги нэһиликтитигэр мин ититэр систиэмэҕэ 45 ыал холбонон оронор, өссө 75 ыал эбии холбонуохтаах. Тыа сирин ыаллара оронор усуллубуйалара тупсара, киинтэн ититиллэр дьизлээх буоллаахтарына, олохторо, үлэлэрэ, доруобуйалара туруктаах буолара саарбахтаммат. Маны таһынан, киһи олобор саамай улахан тутуах мизэстэни айылбаны уонна тулалыыры эйгэни харыстааһын ылар. Онон олохтоох көбүлээһини өйөөһүн бырагырааматыгар чуолгаан бу этии кыайыта, дьон олобо тупсарыгар улахан төһүү күүс, тирэх буолуо диэн бигэ эрэллээхпит.

Любовь МОНГУШ.

СВЕТЛАЙДЭЭБИ ГЭС ТОХТОБУЛА СУОХ ҮЛЭЛИИР

16-снл анараа өтүгэр Светлэйдээби гидроэлектростанцияба (ГЭС) бастагы драгрегат үлэбэ киллэриллбитэ, тон 2008-снл балабан ыйын 8 нүгэр ыстаансыйа үлэбэ кириэн оһуннаахтык биллэриллбитэ. 978-снлттан тутуута сабаламмыт ыстаансыйа уот энергиятын астагы киловатын биэрбитэ. Билигин гидроэлектростанция үлэһиттэрин орто ахсаана 230 киһиэхэ тэннэр. Бу эбийиэк Мииринэй оройуонун уонна Арбаа Саха сиригэр гидроэнергетикагыгар төһө суолталаагы, ыстаансыйа билигин төһө көдүүстээхтик үлэлиирин биһиэхэ электростанция дириэктэрэ Леонид Федотов кэпсээтэ. Дэннэ көстөр ыстаансыйа — Алмаастаах түөлбөлөргө уот энергията ГЭС Бүлүүтээби каскадыгар оһоһуллар. Кини иккис кэрдийинэн Светлэйдээби ГЭС буолар. Ыстаансыйа, Саха сиригэр үгүс тэрилтэ курдук судургута суох усулуобуйаба (килимэт уратылар, өр сылларга ирбэт тон) үлэлиир. Ол да үрдүнэн, эрэллээхтик уонна күрөстэһэр кыахтаахтык үлэпээһин үрдүк таһымыгар сылдьар, Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр уот энергиятын ырыынагар 3-с миэстэни ылар. Светлэйдээби ГЭС көмөтүнэн АЛРОСА онорон таһаарар уонна социальнай эбийиэктэрэ, ону сэргэ Бүлүү бөлөх улуустарын опоро диэһэлэрин пуондата уотунан уонна сылааһынан тилигин быһаахха хааччыллаллар. Манньк эбийиэги тутуу ураты күүһү-уобу эрайытэ уонна уларыта тутуу кэннигэ, 1990-с сыллар сакаларыгар, үлэлэр тохтотуллубуттара. Оттон эбийиэк, "АЛРОСА" АХ сүрүн акционер быһыытынан бырайыакка кыттыһар диэри, тохтотуллубута. Оччолорго хампаанья уот ресурсатынан бэйэтэ хааччынаахха диэн быһаары сөптөөбө, бу кэм-кэрдийи ыһырыта этэ. Светлэйдээби ыстаансыйа Бүлүүтээби ГЭС каскадын иккис кэрдийиэ буолан туран, ирбэт тонго гидротехнической эбийиэктэри тутуу уонна манка ылыллыбыт

Идэлэригэр үрдүк таһымнаах уонна ханнык бабарар тургутан көрүүгэ бэлэм үлэһиттэрдээбинэн уратылаах энергетика салаата хайа да кэмнэргэ биһиги өрөспүүбүлүкэбит экзистимикэ кыаһар сүрүн чааһынан буолар. Энергетика Саха сиригэр бырамыысыланнаһын, тутуу уонна тырааныспар комплексын, норуот хаһаайыстыбатын базовой салааларын сайдыыларын төрүтүнэн буолар. Энергетика сайдыыта бүтүн өрөспүүбүлүкэ сайдыытын таһымын, инновация сайдыытын кыахтарын уонна нэһилиэтиннэ олобун таһымын көрдөрөр. Энергетика алмааһы хостуур бырамыысыланнаһа эмиз сүткэн оруолу ылар.

быһаарылар өтүлэригэр көрдөххө, дэннэ көстөр ыстаансыйа Билигин ГЭС эбийиэктэригэр, хас да тэхниическэй үзэлтэн ураты, дойдуга онорон таһаарыллар тэриллэри эрэ туһаналлар. — Леонид Степанович, билигин Светлэйдээби ГЭС ханнык сорукары толороруй уонна оһоһуллубут уот энергията ханна барарый? — Үс гидроагрегат үлэбэ киллэриллэн, уот ыстаансыйатын дьиннээх кыамтата 277,5 МВт тэннэр. ГЭС уот энергиятын АЛРОСА алмаастаах комплексин эбийиэктэрин, алмаас, гаас, ньиэп хостонор сирдарин уонна Бүлүү бөлөх улуустарын хааччыйар.

Төрдүс гидроагрегат үлэбэ киридэбинэ, ГЭС 360,0 МВт кыамталаныаба уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтин арбаа оройуоннарын (Мииринэй, Ленскэй оройуоннара уонна Бүлүү бөлөх улуустара кириллэр) барытын уот энергиятын хааччыйаба. — Оттон Светлэйдээби ГЭС АЛРОСА-ба туох оруоллаабыт? — «Бүлүүтээби ГЭС-3» АУо сүрүн акционера — АЛРОСА АХ (аахсыйалар 99,7313%). Хампаанья аахсыйалар сүрүн бакайтарын ыларын туһунан быһаарыта уонна салгы туруктаахтык үбүлээһинэ 1998-сыллаахха үлэтэ тохтотуллубут ыстаансыйаны тутууу кизн хабааннаахтык ыларга уонна 2004-2008-сылларга Светлэйдээби ГЭС үс гидроагрегатын утуу-субуу бырамыысыланнай туһаба киллэрэргэ көмөлөспүттэрэ. ГЭС уотун туһанааччыларынан сүрүннээн АЛРОСА тэрилтэлэрэ (60 бырыһыанга тийэ) буолаллар. — Ыстаансыйаба ханнык сага технологиялар туһанылларый? — Светлэйдээби ГЭС Арассыйаба саамай аныгы электротехнической тэриллэринэн сабылэммитин бэлиэтээн этэбин. Технологической процесс ыстаансыйаба симиэнэ начаалынньыгын үлэлиирмиэстэтигэр автоматизированнай систиэмэнэн салайыллар. Салайыы уонна учуот интеллектуальной систиэмэлэрин кизник киллэри — ыстаансыйа кэлэр кэскилэ. 2023-сылга диэри үлэ эресиимин мониторингын систиэмэлэрэ үлэлиэхтэрэ, бу суһал-диспетчер салайыытын хаачыстыбата тулсарыгар тириэрдэбэ. Биһиги былааммытыгар ыстаансыйа бэйэтин наадыыһыгар туһаныны

автоматизациялааһын (2% тийэ), уот энергиятын ороскуотун учуоттааһын, тэрили өрөмүөннээһин, тэхниическэй хааччыы сыллаагы уонна ыйдаагы графиктарын былааннааһыны автоматизациялааһын комплекстарын киллэри бааллар. 2021-сылга эрэгийизиннээби диспетчерскэй салайыыга чакчылары биэрэргэ сибээс радиорелейнай лиинийэтин тутууу сабалааһын былааннаар. Көрөгүт курдук, былааннааммыт сааны киллэриилэр сана информационнай технологиялары баһылааһыны, сибээс аныгы систиэмэлэрин туһаныны кытта сибээстээхтэр. Биһиги ис кыахпытын көдүүстээхтик олоххо туһаныитиэнэ салайыы систиэмэлэрин бэлэмнээһин Саха сиригэр уот энергиятын генерациятын туругун улаатыннарыыга аналлаах стратегической сорукары быһаарар сыаллаахтар. Төрдүс гидроагрегат үлэпээһинэ — Билигин ГЭС ханнык кыһалҕалары көрсөрүй? — Билигин ГЭС бырайыага суох таһымна үлэлиир, ол ыһан баран, чугастаагы кэминэн биһиги төрдүс гидроагрегаты үлэпээһин. Ону тутуу 2020-2030-сылларга "Бүлүүтээби ГЭС-3" АУо инвестиционной бырагырааматыгар киллэриллбитэ. Оччобуна Светлэйдээби ГЭС суоттанар улахан кыаба топору кээмэйинэн туһаныллыаба. Агрегаты үлэбэ киллэри Арбаа оройуоннары уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтин уотун систиэмэтин үлэтэ эрэллээх буоларын үрдэтэр эрэ буолбакка, ыстаансыйаба сана үлэ миэстэлэрин таһаарыаба. Оччобойнэриэһинэй уонна дьонуннаах үлэбэ эдэр исписаиистэри кизник тардыахтыт. Энергетика — боростуой да дуоһунастарга анал үөргө ирдийринэн уратылаах салаа. Ол иһин, биһиги ГЭС-кэ эдэр исписаиистэри бэлэмниибит. Үөрэх араас кыһаларын, ол иһигэр биһиги Светлэйдээби индустриальной техникумму, Иркутскайдаагы судаарыстыбаннай институт устудьуоннара сыл аайы биһиэхэ быраактыкаларыгар кэлэллэр. Светлэйдээби индустриальной техникуму бүтэрбит элбэх ыһат номнуо тэрилтэлэргэ үлэлиир. Бу — биһиги үлэбитигэр дьонун суолталаах хайысха. Бэлиэтээн этэхпинэ, 2020-сыл 9-ыйын түмүгүнэн ыстаансыйа үлэһиттэрин орто хамнастара 83 тыһыынча солкуобайга тэннэстэ. — Энергетикаба үксүгэр сааа бэтэрээннэрэ үлэлиллэр, онтон оһолоро

киилэр туйахтарын хатараллар. Эһиэхэ итинник утумнааһын баар дуо? — Билигин үлэһиттэрибит 70-ча бырыһыаннара (саастара ортотунан 45) — бэлэмнэни үлэтигэр уонна 2004-сыл балабан ыйыгар бастагы массыныан үлэпээһин кыттыбыт исписаиистэр. Кинилэр — сүрүн тирэхпит, ГЭС төрүт дьонно. Ол ыһан баран, эдэр ыстаансыйа буоларынан, билигин утумнааһынынан уонна биһиги тэрилтэбитигэр үөскээбит дьиз кэргэттэринэн иһиргэнэр кыахпыт суох. Ол эрэн, Светлэйдээби индустриальной техникум устудьуоннарын сүрүн өттө — биһиги үлэһиттэрибит оһолоро. Онон, биһиэхэ, дьиз кэргэн династиялара баар буолалларыгар төрүттэр бааллар. Оттон ыһат ахсаана үлэ кэлэктиибиттэн 15 бырыһыан курдугун ылар.

Пандемия үлэ күннэригэр дьайыһын туһунан этэр буоллаха, Светлэйдээби ГЭС-кэ былааннааммыт уонна үлэ мунньахтара видеоконференция сибээс көрүнүнэн ытыллалларын бэлиэтээххэ сөп. Ити ыстаансыйа тохтобула суох уонна эрэллээхтик үлэлииригэр хайдах да дьайбат. Леонид Федотов бэлиэтээбитин курдук, үлэ мэлдьи былаан, график быһыытынан уонна тохтобула суох барар. Ыстаансыйа энергетиктэрэ уот энергията мунуууу эрэллээхтик уонна көдүүстээхтик оһоһуллубуттан АЛРОСА хампаанья эрэ буолбакка, Арбаа Саха сиригэр элбэх ахсааннаах дьонун олоһо уонна үлэтэ тутулуктанарын өйдүүлэр. Электро-сипсэртэн сабалаан, Леонид Федотов Үөһэ Бүлүү оройуонун Далыгэр салиэннэтигэр 7 оһолоох дьиз кэргэнэ төрөөбүтэ, Леонид идэтин таларыгар кини үлэтэ, билиитэ уонна инникитин ыһаахха үөрүйэбэ дьонно улахан туһаны аһалыан бабарара. Ол иһин, кини тыһыынчанан иһи олобун туруга, төрөөбүт кыраайын сайдыыта тутулуктанар энергетик идэтин талбыта. 2004-сыллаахха Томскайдаагы политехнической университет (электротехнической институт (ЭЛТИ)) автоматика уонна электромеханика факультетыгар инженер-электромеханик идэтигэр үөрэнэн бүтэрбитэ. Леонид Федотов үүнэригэр-сайдарыгар үлэтин сүрүн миэстэтинэн Светлэйдээби ГЭС буолар. Кини манна 2004-сыл атырдьах ыйыттан электротехнической сыах бэйэ наадатынучаастагы 4-с сразыртаах уот ыстаансыйатын тэрилин өрөмүөнүгэр электрослесарынан ылыллыабыттан үлэлиир. Леонид Степанович 16-сыл устата электрослесартан сабалаан, "Бүлүүтээби ГЭС-3" АУО онорон таһаарыыга ситэриилээх дириэктэри солбуйааччыга — "Светлэйдээби ГЭС" салаатын дириэктэригэр тийэ үүнэ. Кини бу уһун кэмнээх үөрүйэбинэн, уот ыстаансыйатын бары үлэтин — ыстаансыйа хас биридди тэхниическэй үзэлин, механизмын уонна уонна технологической процеһын барытын билэр.

Андрей ШИЛОВ.

— КЭПСИЭХПИН БАҒАРАБЫН —

Кытаанахха - нуучча дьоно

Кытаанахха нэһилиэтин туһунан ахтыларым бу үһүс түһүмэтин биһиги нэһилиэкпитигэр нуучча дьоно олохсуйууларын, үлэлэрин, суолталарын туһунан тизмэ-эаныбын. Биллэрин курдук Саха сиригэр нууччалар кэллэлэрэ 17-с үйэ сабаланыытыттан, Тыгын кэмтээн сабаланаар. 1632с. Саха сирэ Арассыйага холбослут сылынан аабыллар. 1638с. Бостуруускай улуус тэриллэбитэ. 1768с. 1-гы Хатылы (билигин Кытаанах нэһилиэгэ) олохтоммут сыла. Ол аата нэһилиэкпит быйыл 252 сылын туолбута.

19-с үйэ сабаланыытыттан Саха сирэ "эрэһиэнкэти суох хаайы" дьин аабыллан, араас политическай, холубунай о.д.а. буруйдаахтар көсө кэлэн, хас сылга түбэспиттэринэн буруйдарын боруостуур сирдэринэн буолбутун бары билэбит. Кинилэри сылынайдар дьин ааттыыллара.

Биһиги Кытаанахха онук маннайгы уонна арааһа соботоох көсө кэлбит сылынайынан Городецкай Аллоинарий (абатын аатын билбэтим) дьин поляр дуу, нуучча дуу киһитэ буолар. Кини быһа холоон, 19-с үйэ 2-с аһаарын диэки кэлбит буолуон сөп. Туох буруйу онорон кэлбитэ биллибэт. Мин сабабалыырбынан, арааһа, поляртар нууччалары утары бастаанньыаларын кыттыылааба буолуон сөп.

Кинини Килэнки арбаа диэки 6-7 бээрстэлээх Липпэ дьин сиргэ олохтообуттар. Онно кыра собус нуучча дьитэ туттан, саха дьахтарын ойох ылан, ыал буолан олорбут. Ол дьин хойукка дьэри баара. Онно сэри кэнниттэн Д.П. Коркин (Чөлөх Бүтүрдээх) олоро сылдыбыттарын өйдүүбүн.

Аллоинарийы сахалар Баланаарый дьин ааттыыллар эбит. Кинини мин эһэм П.Г. Пономарев (1879-1962) үчүгэйдик билэр, үлээннээбэ курдук эбит. Баланаарый ити дьитин маһын саннынан таһан тулпуга, сүрдээх күүстээх киһи курдук кэспирэ. Биридэ сайын манан бааһылаах сылдыарын ныйыппытыгар "Анна парк" диэбэтэ дьин кэспэбэтэ өйбөр хаалбыт. Онно ойсоо Анна дьин дьахтар буолуон сөп, ол кынан баран кимнэр кыыстара буолара биллибэт.

Баланаарый хас оҕоломмота биллибэт. Киниттэн биер Арамаан (Роман) дьин уол улаатан, ыал буолан, арбаа Билиистээх дьин алаас үрдүгэр дьиз-уот туттан олорбут, атыыгыт эһин эбит. Ол олорбут сирэ Нуучча Арамаан чарана дьин бабар умнуллан эрэр буолуон сөп.

Романтан Полина (Балаайа) дьин кыыс, Афанасий, Василий, Роман, Григорий дьин уолаттар төрөөбүттэр.

Полина (Балаайа) дьин кыыс мин бабар П.А. Пономаревка (1906-1941) ргэн тахсан, 2 оҕолонон баран, бары оҕо өлбүттэр. Оччолорго киһи, ордук оҕо төрөөһүнэ, өлүүтэ даҕаны элбэх этэ. Ол иһин Василий, Григорий мин эһэлээх эбэбэр эңээрдэһэн сылдыбыттар. Василий Романович кэлин эргиннэ үһүнүк үлэлээн, кэпэрээссийэ туйгуна буолбута, нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн эмиз үлэлиин сылдыбыта. Кини - сэрии бэтэрээнэ.

Онно биер түгэни өйдүүбүн. Арааһа 1945-1946с. диэки буолуо. Мин, 5-6 саастаах уол, дьааһылааба олорон, биер сарсыарда уһуктубутум—муостаба таһааха улахан баҕайы кыһыл киһи утуйа сытара. Ол - Василий Романович фронтан биһиэхэ түүн кэлбит эбит. Киниттэн Роман, Афанасий дьин

уолаттар, Капитолина, Полина дьин кыргыттар хаалан, араас үлэһит, ыал буолан, оҕо-уруу төрөтөн, Баһылай Арамаанабыс удуорун салгыыллар.

Нуучча Арамаан кыра уола Григорий сэри кэнниттэн мин дьоммор (эһэлээх эбэбэр) олорбута. Кинини Нууччакаан дьин ааттыыллара. Эт-хаан өттүнэн сүрдээх сайдыылаах, бэйэтин кыанар этэ. "Бойобуой" колхоска үрдүк сыырдаах Арбаа дьин сиргэ В.Хюганов дьин МТС тырахтарыһа тыа солгууругар Нууччакаан тэлиэгэлээх буһуһунан буочукалаах көрүүчэи илдьибит. Онно буһа кыайбатарын бэйэтэ үрдүк сыыры өрө төкүнүтэн таһаарыт дьин кэспээн буолара. Биһиги Мундулааха сайылаан олордохпутуна, от мунһар тиһин курдук суон боробулуоханы илиитинэн араастык токурутарын өйдүүбүн. Григорий кэлин аармыйа кэнниттэн Чурапчыга олохсуйан, ыал буолан МТС-ка, сельхозтехниккэ үһүнүк үлэлэбэтэ.

Нуучча Арамаан улахан уола Охонсохой, уһуһуһунан бөкчөгөр киһи, син үөрэхтэнэн, эргизмисик эһин буолан, хоту үлэлиин сылдыан, ыал эһин буолбаха, эрдэ олохтон барбыт быһыылаах. Кини киистэнэн (маслоһан) уруһуйдаммыт улахан мэтириэтэ Василий Романовичтаах дьизэлэригэр ыйанан туарын көрөр эһим.

Кытаанах оскулатын 100 сылынан тахсыбыт кинигэсэ Хабарча оскулатыгар Афанасий, Василий, Роман Городецкайдар үөрэммиттэрэ дьин испиһэхкэ бааллар. Онон Роман эрдэ олохтон барбыт буолуон сөп.

Онон Кытаанаха кээн олохсуйбут соботоох сылынай Аллоинарий (Баланаарый) Городецкай ыал буолан, дьиз-уот туттан, бэйэтин сыдыаннарын хаалларан, этэннэ олорон ааспыт.

Онон нуучча омуһтан Кытаанаха кэлэн олохсуйан, оҕо-уруу төрөтөн, элбэх сыдыаннарын хаалларбыт, нэһилиэкпит сайдыытыгар улахан оруолламмат Анна (Аанка) дьин ааттаах кыра нуучча кыһа буолар.

Кини устуруйата манньк. 19-с үйэ 2-с аһаарын Килэнкиттэн арбаа Быакырытта дьин алааска Дьячковскайдар дьин оҕото суох оҕонньордоох эмээхсин олорбуттар. Бабар, оҕо турбатаба буолуо. Ол сыл саас хаар ууллууга илин дьикиттэн (бириискэттэн буолуон сөп) биер кыра кыыс оҕолоох эдэр эрдий-ойохтуу нуучча дьон Дьокүүскайдаан иһэн кинилэргэ кэлэн хоммуттар. Оҕолорун салааскаба соһон иһэллэрэ үһү. Өлүү бөлдөхтөөх ол саас хаар эрдэ ууллан хаалан, кыайан көтөбөн куоракка илдьибэт буолан, дьизэлэхтэртэн эһиһил кэлэн ылыахпыттар дьэри кыыспытын көрүөххүт дуо дьин көрдөспүттэр.

Онуоха оҕонньордоох эмээхсин үөрүүнэн сөбүлэспиттэр. Эһиһили сылыгар быһыылаах, ийэлээх аҕата кыыстарын ыла кэлбиттэр. Онуоха кыыстара ытаан-сонон төрүт сөбүлэспэтэх, аҕаастаан кэспит. Инньэ кынан, чэ, улааттабына, өйдөннөбүнэ кэлэн ылыахпыт дьин төннүбүттэр. Хас да сыл кэнниттэн төрөппүттэрэ кэлэн, хас даҕаны хоһон кыыстарын барыс дьин этэ сатаабыттарын кыжыраччы аҕаастаан кэспит.

Бу кыыс 18 сааһын туолбутун кэннэ Сото Сэмэн - Семен Александрович Собакин дьин киһиэхэ ойох тахсыбыта. Бука, дуруусканан буолуо. Сото

Сэмэн аҕата Өлөксөөндүр Кытаанах нэһилиэтин сис баайа Собакин Василий Петрович - Баайка Баһылай убайа. Ол эрэри Сэмэн байбатах, кэннөрү орто (сэниэ) ыал эбит. Кинилэр олохторо Килэнкиттэн собуруу, Нама үрэгин куулатыгар сытар Кеке дьин соҕо улахана суох алаас.

Сото Сэмэн бу нуучча дьахтарыттан 6 оҕоломмот. Бары улаатан, ыал дьон буолбут курдуктар. Кинилэртэн 1887 сыл олунньу 10 күнүгэр 4-с оҕоннон нэһилиэк биер бастагы үөрэхтээбэ, нэһилиэк улуус суруксутунан үлэлэббит, бэйэтин чааһынай сана, улахан дьитин босхо бизээн, 1914с. Кытаанаха маннайгы оскуоланы астарбыт Савва Семенович Собакин төрөөбүт. Кини Надежда дьин кыһа 2 кэргэнтэн 4 оҕоломмот. Бу 4 оҕоттон 11 оҕо төрөөн, элбээн-тэнийэн, уһунайдар эһин тахсан, Москванан араас сирдэринэн олороллор.

Бу Аанка дьин нуучча дьахтарыттан уонна Сото Сэмэн 6 оҕолоруттан тэнийэн, билигин Яковлевтар, Захаровтар, Собакиннар, Макаровтар, Терюпиннар, Борисовтар, Пудовтар у.д.а. араас араспаанньаах киһи ааһан сиплэт сүүһүнэн киһи уһаан-тэнийэн, сир аайы олордохторо, үлэлиин-хамсыы сырыттахтара. Холобур, биллиилээх ырыаһыт Варя Ларионова (Ый кыһа), Москвага олорор "Финанс-Рик" тэрилтэ генеральнай дириэктэрэ Д.П. Захаров, билигин Кытаанах оскулатын эдэр дириэктэрэ В.М. Яковлев у.д.а. олус элбэх араас дьон бааллар.

Бу нуучча кыһа нэһилиэкпит устуруйатыгар, оҕолор олус улахан суолталаах. Холобур, ити кыра нуучча кыһа төрөппүттэрэ 2 төгүл ыла кэлбиттэрин кэннэ барсан хаалбыта буоллар, ити Савва Собакин төрөөбөт. Оччотугар 1914с. Кытаанаха Хабарча, 1939с. оройуонна бастагы орто оскуола аһыллыбыттар, оройуон маннайгы 9 комсомлецтара, нэһилиэк бастагы үөрэхтээхтэрэ тахсыбаттара чуолкай этэ. Холобур, сахалартан бастагы хайа инженерэ, Англия тылын кытта баһылаан, Москвага үлэлэббит Петр Григорьевич Миронов.

Дьэ, дьийбэ. Бу кыра нуучча оҕото хаана да тардан, ийэлээх аҕата икки төгүл бачча ырааха кэлэн илдьэри соруммуттарын аҕаастыра киһи өйдүүрүгэр уустук. Төрөппүттэрэ кыра оҕону күүстэринэн даҕаны илдьэ барыахтарын сөп этэ. Арааһа, биһиги кытаанахтар дьолбутугар, маннайгы оскуола аһыллар, үөрэх-сайдыйы түргэтиир быатыгар, үөһээнни айыылар этилэринэн аҕаастаммыт буолуон сөп. Олоххо араас буолар.

Манна баҕа санаа курдук эттэххэ, бу нуучча кыһыттан уонна Сото Сэмэнтэн тэнийэн-уһаан тахсыбыт кизн аймахтардан биер эмэ киһи архыыбы хасыһан, бэйэлэрин төрүүчүлэрин онороллоро буоллар дьин баҕабын тиздэбин. Биллэн турар, оҕоро илик буоллаахтарына.

Кытаанах оскулатыгар сэри кинигэр-кэннигэр Ксения Петровна Хавенко 1916-1917, Леонид Петрович Акулов 1936, В.А. Бернер, А.К. Земченко, А.И. Жуков, К.Ф. Пасютин, Т.В. Захарова дьин нуучча учууталлара үлэлиин сылдыбыттар.

Аҕа дойдуну сэриитин кэннигэр дьэри Саха сиригэр биер даҕаны үрдүк үөрэх кыһата суоҕа. Арай 2 сыллаах ситэтэ суох үрдүк үөрэби бизрэр учительскай үнүстүүт, 2 педучилище, 1 бизпсэр-

акушер оскуолата үлэлииллэрэ. Инньэ кынан сэри кэнниттэн Саха сирин бары оройуоннарыгар собурууттан баһаам элбэх киһи, ордук тыа сирин оскуолатыгар, балыһааларыгар учууталлар, эмчиттэр кэлэн үлэлэббиттэрэ. Кинилэр үкүлэрэ сана үөрэби бүтэрбит эдэр нуучча кыргыттары этэ.

Ол курдук Кытаанах оскуолатыгар 50-нүс сыллар сабаланыыларыгар Тамара Пааловна Москалева дьин кыра кылаастарга нуучча тылын, миһигин 7-с кылааска ахсаанна үөрэппит, кылааспыт салайааччыта Зоя Николаевна Ануфриева, арыый кэлин Лидия Константиновна Усанова нуучча тылыгар, Нина Ивановна Кудрявцева физикага үөрэппит нуучча кыргыттары үлэлэббиттэрэ.

Онтон балыһабытыгар ити кэмнэргэ Калачик дьин быраас, Релин дьин эр киһи бизпсэр уонна, арааһа, 10-тан тахса бизпсэр, сизстэрэ нуучча кыргыттары олус кыһамнылаахтык үлэлээн ааспыттара.

Кинилэртэн Тамара Ионовна Тирская дьин Иркутскайтан төрүттээх сизстэрэ, нуучча кыһа бу дойдуну олохтооҕо, оччолорго колхуостаах, кэлин управляющей, механик буолбут П.Н. Скрябин ойох тахсан, 5 оҕону төрөтөн олохсуйбута.

Килэнкигэ маннай электроруот 1956с. кирибэтэ. Ортоку Намаба маһынан оттуллар локомотив турбута. Онтон уот остуолбаларын туруоран, провдтарын тардан, дьизэлэргэ киллэринэн Нина Лотова дьин электромеханик эдэр нуучча кыһа салайан онорторбута. Кини хайа дойдутун эһин билбэппин. Ол саҕана мин Чурапчыга педучилищега үөрэнэр эһим.

Ити курдук сэри кинигэр, кэннигэр даҕаны улуу нуучча норуотун дьонно биһиги Кытаанахпыттар үөрэби тэтитиһтэ, ордук нэһилиэннэни эмтээһиннэ олус улахан көмөнү онорбуттарын бэлиэтиир тобосстоох.

1957с. педунустууту таһынан СГУ аһыллан уонна собуруу үөрэх кыһаларыгар элбэх саха ымчата үөрэнэн, олохтоох каадырдар элбээн, собурууттан кэли аҕыйаабыта. Сир аайы оскуолаларга, балыһааларга олохтоох дьон элбэбэтэ.

Ол онугар солхуостар саҕана сайынны кэмнэ собурууттан, ордук тутууга элбэх дьон, анал биригээдэлэр кэлэн үлэлиир буолбуттара. Кинилэри норуотка шабашниктар дьин ааттыыллара. Аһаардас биһиги Кытаанаха кинилэр Улахан Күөлтэн арааһыа ситимин, Арбаа Намаба 4 кв. уопсай дьэни, улахан 2 хотону, буруус маһынан телятник, баанньык, Килэнкигэ улахан гарааһы у.д.а. тутуулары ыппыттар.

Сойуус ыһыллыытын, ырыынакка кириэхтэн дьиз-уот, суол тутуутун олохтоох дьон онорор буоллупар.

Түмүктээн эттэххэ, бүтүн Саха сиригэр курдук Кытаанах нэһилиэтин сайдыытыгар улуу нуучча норуотун дьонно улахан суолталаахтара, өлөөххөрө мөккүрө суох. Холобур, ол элбэх сыдыаннарын хаалларбыт сылынай Аллоинарий Городецкайтан, төрөппүттэрин кытта барсыбатах кыра Аанка дьин нуучча кыһыттан саҕалаан, бу үлүгэр ыраах, тыйыс дойдуга кэлэн биһиэхэ сырдыгы-үөрэби тарбатыспыт, дьону эмтээбит, тутуу беҕөнү ыппыт нуучча кыргыттарыгар, уолаттарыгар, дьонугар биһиги бары махтаһах, үтүө өйдөбүлүнэн ахтыах тустаахпыт.

Уйбаан ПОНОМАРЕВ.

— УЙЭТИТИИ —

Абаларбыт бэлэхтэрэ

Быйыл биһиги нэһилиэкпитигэр Кыайы 75 сылыгар аналлаах сквер аһыллына. Пааматыннык Сэри уонна Кеһерүллүү кыттыылаахтарыгар ананан оһоһулунна, манна кинилэр ааттара суруллан уйэтитилиннэ.

Мин аҕам Сергей Эдуардович Крылов армияга Владивосток куоракка, салгыы Тихэй акыйаан муоратаабы байыаннай флотугар 2 сыл сулууспалаабыта. Кыайы 75 сылыгар аһаан аҕам хараабыл дьааһырын аҕалан Кыайы скверигэр бэлэхтээтэ, олох-дьаһах коммунальнай хаһаайыстыбатын Болтонотообу филиалыгар үлэлиир абаларбыт Кыайы күнүгэр пушка макетын онорон туруордулар.

Биһиги, бүгүһүнү үөрэнээччилэр, аҕа кэлүөнэ олорон ааспыт олохун, кинилэр хорсун быһыыларын билэр, үөрэтэр ытык изспит буолар. Мин аҕам курдук күүстээх-уохтаах, үтүө үлэһит буолуохпун баҕарабын.

Саян КРЫЛОВ, 5 кылаас.
Болтоно орто оскуолата.

Мария АРГУНОВА,
Мэнэ Хангалас улуунун Табага бөһүөлэгийн
олохтооцо.

